

EL CÒLERA A CATALUNYA ABANS DE L'OBRA DEL DOCTOR FERRAN

Conferència de la Sessió Inaugural del Curs 1985-86 a càrrec del Dr. J. CORBELLA i CORBELLA, pronunciada a l'Aula Magna de la Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona, el dia 17 d'octubre del 1985.

El còlera ha estat una de les malalties més greus i mortíferes per la humanitat. No ha arribat a gaudir del mal nom de la pesta, però fou agent de greus estralls que afectaren a extenses àrees de població. En el nostre medi es presentava en forma d'invasions epidèmiques, sovint amb una mortalitat molt elevada. Els brots més greus els trobem en el segle XIX, quan ja havia disminuït la incidència de la pesta, i també de la verola, front a la que ja es disposava d'una vacuna.

Els brots a la península, en el segle XIX, foren bàsicament quatre, i, curiosament, tots cap a meitat de decenni. Són els de cap els anys 1834, 1854, 1865 i 1885, per a dir-ho d'una manera real i fàcil de recordar. De fet no es poden definir per l'afectació durant un sol any, perquè sovint es repetien, amb més o menys constància, els estius de diversos anys.

Cal remarcar un fet, en el qual, tot i que és ben conegut, no s'ha insistit, per a considerar el gran impacte que va tenir el còlera sobre la societat. El nom de "còlera" com a malaltia epidèmica ha fet por a molta gent

i se'l té com a un dels grans estralls de la humanitat. Però en el nostre medi, l'Europa Occidental, de fet fou un estrall breu, encara que terrible. El nostre continent ha estat afectat pel perill real del còlera, amb incidència de la malaltia, durant un període molt breu. Menys de seixanta anys del segle XIX han estat suficients per a donar-li fama de terror epidèmic. I a la península molt poc més de cinquanta anys, de 1833 a 1885 (1).

El gran canvi en la incidència i risc del còlera el trobem a rel de l'epidèmia de 1885 i, possiblement —ara no em pertoca dir-ho— hi tingueren una importància decisiva els treballs del Dr. FERRAN. Després la seva incidència davallà, tot i que hi hagué altres brots, i que l'any 1973, i alguns posteriors, causà aquí mateix greus preocupacions a les autoritats sanitàries i alarma entre els possibles pacients que erem tots. I si bé el còlera ha continuat pel món, la seva perillositat ha quedat molt atenuada (2).

Des d'un punt de vista històric hem de considerar, principalment, els següents as-

pectes: la incidència real de la malaltia; la repercussió que va tenir sobre la societat; les tasques dels metges, des de les mesures de prevenció al tractament.

O sigui com afectava als malalts, els metges i els responsables de la població, els polítics. Intentarem veure, en pinzellada breu, com es van desenvolupar alguns d'aquests aspectes de les quatre epidèmies que van afectar a Catalunya al llarg del segle XIX, que, repetim, és l'únic període en que l'estrall afectà greument la salut de la nostra població, si més no amb aquest diagnòstic.

L'ORIGEN DEL CÒLERA

El còlera no afectà ni preocupà a Catalunya, i a tota l'Europa Occidental, pràcticament fins el segle XIX. Acabat el segle també baixà la preocupació. Fou doncs, insistim, un greu maldecap de poc més de mig segle.

Fins el brot de 1833 no havia arribat aquí. Els grans estralls epidèmics havien estat uns altres: la pesta i la febre groga entre els esporàdics; la verola entre els més habituals, i altres menys específics, o menys diagnosticats, que passaven amb el nom de diverses febres. Les classificacions de les febres, pels diversos autors, en aquest temps, era molt enrevesada (3).

La malaltia és endèmica, persistent, i possiblement originària de l'Àsia, molt arrelada a la conca del riu Ganges a la Índia. Per això se l'hi ha dit, entre molts altres noms "còlera morbus asiàtic" i també "pesta del Ganges". Sembla que les primeres referències concretes que ens han arribat es troben en escrits d'Alexandre de Tralles, metge del segle VIè (525-c. 605), tot i que el nom s'emprava més antigament, però amb un altre significat. Però aquest era el coneixement d'una malaltia llunyana, i si arribà alguna vegada no es diagnosticava com a tal. S'ha esmentat

també que algunes descripcions en textos hipocràtics o de Cels, poden atribuir-se d'aquesta malaltia (4).

No fou fins els primers temps de l'època dels grans descobriments geogràfics, a finals del segle XVè, quan en tornem a tenir notícies. Possiblement foren els portuguesos, arribant a Goa, cap el 1498, els qui observaren els efectes de l'endèmia a la Índia. Sembla que li donaren el nom de "mordexim". La malaltia continuà acantonada a les terres de l'Àsia, de fet fins el segle XIX (5).

El còlera a Europa

Arribà a començaments del segle XIX, poc després del període de les guerres napoleòniques, sembla que cap el 1817. En part pel moviment de les tropes angleses colonials s'escampà des de la Índia a altres països del sud i est asiàtic: Ceilà, Birmània, Sumatra, i després les Filipines i la Xina. Passà, per terra o mar, a països musulmans i es diagnosticava a Basora, a l'actual Irak. Per via terrestre arriba a la mar Càspia. L'any 1823, i per via fluvial, envaeix el sud de Rússia (6). Sembla que es controla o davalla "el geni" de l'epidèmia. Però l'any 1828 torna a sortir amb força a la Rússia immensa. Moscou és afectada. La guerra entre russos i polonesos la porta a Polònia, i d'allí a Àustria, Prússia, Holanda i Anglaterra. I pel mar arriba el 1832 a les Antilles, porta d'entrada americana. Londres i París també són afectats. La notícia de l'estrall arriba a la península ibèrica i s'envien alguns observadors a estudiar el risc d'epidèmia i les mesures que caldria prendre.

L'entrada del còlera a Espanya. 1833

El còlera va entrar a Espanya, tant a la primera com a la segona de les quatre epi-

dèmies del segle XIX, per la mateixa via: un port de l'Atlàntic, el de Vigo. Sembla que fou un vaixell anglès, el "London Marchand" el qui introduí la malaltia a Porto. Portava emigrats polonesos que anaven a lluitar a Portugal, on hi havia una guerra civil. Probablement allí es contaminà algun vaixell relacionat amb la veïna Galícia. I així arribà a Vigo.

El 19 de gener de 1833 foren atacats, i van morir, Francesc CONDE "calafatejador" i la seva dona, Manuela BRUN. Es difongué per Galícia, Extremadura, després Andalusia, i sembla que l'exèrcit del general RODIL va dur la malaltia a la Castella central, en els moviments de tropes de la primera guerra carlina. L'epidèmia durà uns dos anys i sembla que va causar uns 100.000 morts i casi 450.000 malalts. COMENGE comenta també: "*cifra sin valor por enana*" (7).

El 1853 un altre vaixell, la "*Isabel la Católica*" tornà a introduir el còlera a Espanya, i també per Vigo. I hem dit que encara hi hagué dues epidèmies més. La tercera, de 1865, va entrar per València.

La por quan la primera epidèmia

Un dels trets més característics, quan hi ha qualsevol epidèmia, és el pànic que es genera. Sovint les autoritats creuen que s'ha de restringir la informació, per a aturar la por, i la població creu que es enganada per les autoritats i s'escampen els rumors. Els pànics han estat una de les constants en la dinàmica de la majoria de grans epidèmies, i sovint són molt difícils de controlar. A vegades el pànic és molt més gran que el risc real, com hem vist per exemple en el brot aquí de 1973, que l'alarma fou molt superior a la patologia que es va detectar. Per aquest fet comentarem alguns aspectes de l'epidèmia de 1833-35 a Girona, perquè ens il·lustra sobre aquest punt. La doctora Carme OTAL ha fet un

estudi sobre aquesta epidèmia. De primer semblava que no hi hagués matèria, perquè les dades de mortalitat eren reduïdes. Tant a l'arxiu de la Catedral com en el de la parròquia de Sant Feliu, no s'observava pràcticament cap increment de la mortalitat. En tot cas les xifres no eren en absolut significatives. Només afegint-hi la mortalitat a l'hospital de santa Caterina es demostrava un increment, tampoc massa alarmant, de la mortalitat. En canvi les repercussions socials foren molt acusades. Aquí ens sembla que hi ha més repercussió de l'epidèmia en el paper, siguin els bans de l'Ajuntament, les pregàries a les esglésies, les disposicions d'intenció preventiva a la Gasetta –de Madrid i de la província– que a les xifres de mortalitat, tot i que aquestes també hi són. El fet és, fins a cert punt, simptomàtic, i per això val la pena d'estudiar-lo (8).

Examinant la mortalitat en els ingressats a l'hospital de Girona en el decenni 1828-1837, les xifres més altes mensuals són les del mes de setembre de 1834, amb 35 morts; la de desembre de 1833, amb 28; i els mesos d'agost i setembre de 1833, amb 23 casos cada mes. Cal dir que sabem les xifres de morts, però no tenim en cap cas el diagnòstic. Ni d'això ni d'altra cosa, perquè aleshores no es donava el diagnòstic, a l'hora de l'enterrament. Tenim només la certesa de que les agulles més altes de la gràfica de mortalitat a l'hospital de Girona corresponen a períodes que sabem eren d'epidèmia, tant per la història global de l'epidèmia a la península, com per les mesures preventives que es prenen a la ciutat. Podem doncs suposar un diagnòstic per via d'informació col·lateral, que és l'única viable. D'altra banda sumant la mortalitat de l'hospital i les dues parròquies esmentades (Catedral i Sant Feliu), també la xifra més alta correspon, amb 42 defuncions, al mes de setembre de 1834. Segueix, amb 39, el desembre de 1833; i amb 35, el setembre de 1833, desembre de 1836

i gener i abril de 1837. Per tant també es troben xifres altes en altres moments, aliens alguns d'ells al període del còlera. Pot ser, com tantes vegades hem vist en etapes posteriors –per exemple a l'últim terç del segle XIX, quan ja es disposava de diagnòstics, com es succeïen o àdhuc s'acabaven, més d'una epidèmia. Però el màxim del setembre de 1834 és innegable.

Hem vist, doncs, com la repercussió sobre la mortalitat fou escassa. Això vol dir que la morbiditat tampoc fou excessiva, perquè el percentatge de defuncions era elevat. Ara veiem la repercussió social.

Repercussió social de l'epidèmia de 1833-35 a Girona

En el treball de la doctora OTAL, estudiant la documentació oficial de l'època, principalment els bans de l'Ajuntament o el Govern Civil, es destriuen clarament tres períodes. I és curiós perquè no coincideixen pas exactament amb el que ens ha arribat. El primer període es de maig i juny de 1832. Encara no hi ha la malaltia, però sí que s'evidencia una preocupació enfront al perill d'una epidèmia, que ja feia de les seves per Europa.

El segon període, que aporta més documentació és el de l'època de l'epidèmia, la segona meitat de l'any 1834, de juliol a desembre. I el tercer període correspon a nous brots de la malaltia –fet relativament freqüent– en els mesos de setembre de 1835 i 1837. Aquestes dades són importants valorades en el seu context.

La primera preocupació. Primavera de 1832

El primer document d'interès trobat és un edicte del Govern militar i polític de Girona, de 13 de maig de 1832, que diu (traduïm al català):

“Com que les circumstàncies actuals exigeixen la més gran cura per a la conservació de la salut pública, i més amb motiu del còlera morbus que ha aparegut a França, torno a encarregar el compliment més exacte, en totes les seves parts, del meu ban de policia i bon govern de 31 de maig, i l'adicional de 19 d'octubre de l'any passat, en el ben entès de que seran doblades les penes que es posaran als infractors durant les esmentades circumstàncies”.

I a primers de juny es convoca una sessió extraordinària de l'Ajuntament per a estudiar el problema. Traduïm parcialment:

“Amb la finalitat de tractar sobre les precaucions per a lliberar a aquesta ciutat de la terrible plaga del Còlera-morbus, se celebrarà el dia 8 de l'actual (juny), sessió a l'Ajuntament en presència del governador de la ciutat...” Hi havia doncs una preocupació, tot i que com hem vist el còlera no entrà a la península, a territori de l'Estat espanyol, fins el gener de 1833 i per una porta ben llunyana, per l'Atlàntic. Però el risc des de França era més proper.

L'epidèmia. Segona meitat de 1834

Un ban molt extens, de 21 de juliol de 1834, quan ja hi havia l'epidèmia declarada, serveix per a intentar dirigir a una població que ja està infectada. Es parla de *“funesta plaga”*, de la *“rigorosa observància de les reglamentacions sanitàries, que si bé no han evitat la invasió... han debilitat la seva intensitat i limitat la seva extensió, tallat el seu progrés i escurçat la seva durada...”*

I segueix, potser dient la veritat, o gairebé tota la veritat, vista l'evolució final de l'epidèmia, però difícil de creure en el moment: *“La Junta no ha volgut, amb un silenci criminal, amagar els perills que ens envolten, i ha preferit que se la titlli d'exagerada, per tal de poder reunir els medis per*

a poder deturar aquesta plaga, si arriba el cas que Déu no ho permeti que ens afecti..." I acaba demanant de fer una subscripció per recaptar diners per lluitar contra el còlera. De fet en poques setmanes trobem una considerable "literatura oficial" que ens demostra el progrés de l'epidèmia, o si més no de la por. No ens allarguem en aquest camp, perquè sol tractar-se de les mateixes normes que es prenen arreu.

Potser val la pena de recordar, sense que sigui cap novetat, que s'instauen unes pregàries "per a implorar de la misericòrdia divina que es digni alliberar-nos de l'assot terrible del còlera morbus asiàtic que ens amenaça i ja afligeix a alguns pobles... i àdhuc a la pròpia cort del nostre regne d'Espanya..." En el mes de desembre les mesures de quarantena, per als viatgers ja es fan més benignes. El 13 de novembre de 1834 s'havien instaurat quarantenes de cinc dies per a les persones que vinguéssin de més enllà del riu Tordera –parlem des de Girona– i de tres dies pels qui vinguéssin de Figueres. El 6 de desembre es rebai-xen, i a partir de l'1 de gener de 1835 es dissolen els Llatzarets. En els ports de mar les mesures són més riguroses.

Els brots de Roses (1835) i de Cadaqués (1837)

S'ha dit que l'any 1835 es va acabar l'epidèmia. Adhuc SÀMANO, en els seus recomptes de víctimes, talla molt aviat de l'any 1835. La doctora OTAL ha aportat dos documents que ens demostren, sobre tot el segon, la duració real de l'epidèmia, per sobre de les dates que s'acostuma anar repetint.

El Govern Civil de Girona publica un ban, el dia 1 de setembre de 1835, en el que diu textualment: "Els estralls que està causant a la vila de Roses el terrible assot del còlera morbus, han obligat al Govern Civil i a la Junta de Sanitat d'aquesta pro-

víncia, a prendre les mesures més adients per a impedir la propagació d'aquesta malaltia i ajudar, en les seves necessitats més peremptòries, als qui per desgràcia ja la pateixen". I ara vé la mostra de l'eficàcia del govern per a resoldre per ell mateix els problemes: "Estas disposiciones ocasionan gastos de mucha consideración; y no bastando para cubrirlos los arbitrios destinados al efecto por R.O. de 11 de julio de 1834, me veo en la necesidad de implorar la compasión de los habitantes de esta provincia, bien persuadido de que darán nuevas pruebas de su caridad y patriotismo..." El nom dels qui facin donatius serà publicat en el Butlletí de la província.

El brot de Cadaqués de 1837 apareix quan en els papers que parlen de l'epidèmia aquesta ja s'havia acabat. I sembla que no fou pas tan localitzada. El 14 de setembre de 1837 la Junta Provincial de sanitat de Girona reconeix l'existència de l'epidèmia a França i ordena que no s'admeti a les persones que vénen de Cadaqués i de Roses. Tres dies després un altra nota ens informa d'una col·lecta per a pregàries a les esglésies de Girona, contra el còlera.

Sabem que de l'1 a l'11 de setembre de 1837 va haver-hi a Cadaqués 52 cassos de còlera, dels quals en van morir 24, o sigui una mortalitat del 46 %. Els morts van seguir en els dies següents i a final de mes l'Ajuntament de Girona havia de donar 2000 rals a la vila de Cadaqués, per a subvenir a les despeses del Llatzaret. La terminologia cal reproduir-la: "Autorización para entregar 2000 reales a los infelices de Cadaqués, atacados por el cólera". De fet és una fugida de pagar un "impost extraordinari". El Govern civil volia recollir 60.000 rals "distribuidos entre la provincia" i l'Ajuntament se'n vol sortir amb una donació de 2.000. El Governador els en demanava 22.381 rals. A partir del 4 d'octubre no van declarar-se més casos i a finals de mes s'acabà l'epidèmia.

Una allau de literatura preventiva

El professor GRANJEL, de Salamanca, ha estudiat la producció literària, en forma de llibres –o potser millor de llibrets– sobre el còlera a Espanya en el segle XIX. Ha fet una recopilació molt acurada i completa. Ha trobat un total de 210 llibres, d'ells 13 traduccions, de les que diu: “*la majoria publicades entre 1831 i 1834, quan els metges espanyols encara no tenien prou experiència pròpia sobre la nova malaltia*” (9).

Divideix l'estudi en tres períodes perquè agrupa les epidèmies de 1855 i 1865. En el primer període, de 1831 a 1835, es publiquen 48 obres, en el segon 46, i en el tercer 116. Per anys els de més producció són el de 1885 (50 obres), el de 1884 (29 obres), el de 1834 (21 obres), el 1886 (10 obres), i després 1832, 1833, 1854 i 1855, amb nou obres cadascun d'ells. Comentarem breument algunes del primer període, que fou prou fèrtil. El primer text conegut és el de Mateo SEOANE, exiliat liberal a Londres, on coneix l'epidèmia. A aquest no li cal anar a estudiar-la a fora, perquè ja hi era. Va publicar el 1831 un llibre: “*Documentos relativos a la enfermedad llamada cólera espasmódico de la India que reina ahora en el Norte de Europa*”. Va treure encara dues obres més en aquest període. SEOANE fou un personatge important a la medicina espanyola preocupat pels aspectes socials. Recentment LÓPEZ PIÑERO ha publicat un estudi extens de la seva obra (10). A Barcelona es va publicar l'any 1831, amb caràcter anònim, ço és sense nom d'autor, el “*Manual de los métodos curativos del cólera morbo*”. MONLAU, higienista prou conegut després, i ben estudiat per CALBET CAMARASA (11), per Antoni JUTGLAR (12) i per Mercedes GRANJEL (13), entre altres, va publicar l'any 1832 a Barcelona, un text: “*¿El cólera morbo invadirá la España?*”.

Altres autors catalans que s'ocupen del tema són Antoni ALMIRALL, Joan DRU-

MEN, aquest professor a Madrid; Francesc X. RIVERA i ARABITG, de Sitges; Feliu JANNER, Miquel AMETLLER i Joan B. FOIX i GUAL.

Que la preocupació a Espanya era evident ho demostra el nombre d'escrius. El mes d'agost de 1831 la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona va publicar una “*Memoria sobre el cólera morbo oriental*”, que és una traducció de l'italià de la “*Instrucción para el uso de las autoridades sanitarias...*” feta pel Dr. OMODEI i impresa a Milà.

Volem insistir sobre tot en l'escriu de Joan B. FOIX, que era catedràtic de Terapèutica al Reial Col·legi i després ho fou a la Facultat. L'any 1834 va publicar, en català, la traducció que féu d'un dels llibres de SEOANE, amb el títol: “*Instruccions Generals sobre'l modo de preservar-se del cólera morbo epidémich ab indicacions acerca de son método curatiu*” (hem respectat la grafia). És un llibret en octau, de 45 + 5 pàgines que està dedicat curiosament, a l'impressor.

Vull esmentar un fragment del pròleg: “*Un altre motiu, i no de menor importància, m'ha excitat a fer aqueixa traducció, perquè tots els papers i folletos que he vist sobre el cólera en català són molt defectuosos i algun d'ells m'atrevesch a dir que és perjudicial...*”.

L'EPIDÈMIA DE 1854

La segona gran epidèmia de còlera fou la de 1854. De fet de 1853 a 1855. També, com totes, l'inici fou a partir d'un vaixell, la Isabel la Catòlica que arribà a Vigo el 19 de novembre de 1853, amb tres malalts de còlera. Es va escampar per la península, probablement amb l'ajut dels moviments militars. A Catalunya va arribar sembla que també aquesta vegada per via francesa, a partir d'algun vaixell que venia de

Marsella. A Barcelona va començar el juliol de 1854. COMENGE diu que a Espanya va durar fins el mes de març de 1856, i que els últims morts foren a la província de Palència, o sigui ben a l'interior (14). El conjunt de l'epidèmia sembla que va tenir una intensitat i gravetat gairebé doble de la primera de 1834. Respecte a aquesta epidèmia voldria comentar-ne tres fets: la intensitat de l'estrall; el pànic que va originar, i una contribució científica que és poc coneguda, el treball del Dr. Joaquim Balcells.

A Catalunya l'epidèmia de còlera afectà zones ben extenses. Un dels llocs on hi ha dades més concretes i fou ben estudiada l'epidèmia fou a Vilanova i la Geltrú, vila marinera del Garraf, aleshores no gaire gran. COROLEU ho esmenta clarament a la seva *"Historia de Villanueva y Geltrú"* (15). Diu *"Este año fué triste y de lúgubre memoria..."* El còlera va arribar amb la gent que fugia de Barcelona, que ja estava infectada. L'estrall va durar dos mesos, del 8 d'agost al 25 de setembre –si posem com a límits els dies en que hi hagué defuncions–. En total van morir 899 persones, d'elles 602 a Vilanova, que era el barri marítim; 223 a la Geltrú, barri més interior, i 74 a l'Hospital. La mortalitat entre els ingressats a l'Hospital fou del 28%. Els dies de més mortalitat foren els últims d'agost, amb un màxim de 45 el dia 30. La població de la vila era aleshores d'uns 12.000 habitants. Va morir, doncs, en poc més d'un mes i mig el 7,5% de la població.

Una polèmica a Vilanova quan l'epidèmia de 1854

Ja hem esmentat la por que va haver-hi a la població quan el còlera de 1854, recordant l'estrall de 1833. A les viles marineres es controlaven els vaixells i a totes es bar-

raven les portes de la població. Àdhuc es designava vigilància especial per al control de les portes. I además molts dels qui podien van fugir. A Vilanova molts membres de l'Ajuntament, que havia de vetllar per la població, van afegir-se a la llista dels escàpols. Cap el final de l'epidèmia, el 30 de setembre, dos dies després del Te Deum d'acció de gràcies, per la fi de l'estrall, va morir el metge Isidre PARELLADA.

Però alguns no solament van tenir una acció "poc exemplar" sinó que quan se'ls va dir, s'hi van enfadar. Teodor CREUS i COROMINAS, que aleshores no tenia encara trenta anys, i havia de ser un dels grans personatges de Vilanova, va escriure una *"Reseña històrica sobre el còlera"* (16). Va publicar-la, per capítols, en el Diari de Vilanova. I allà va venir la polèmica. Molts es queixaren i va parar-se. Altres volien que continués i va tornar a sortir. L'autor deia la veritat de les coses; els afectats van reaccionar negativament, i a la fi va haver de dir les fonts de la seva informació (17). Tot això va crear moltes enemistats. Freixa diu d'aquesta resenya: *"si alguna cosa mala tenia era únicament su impaciencia en aparecer"*.

El doctor Josep TOMÀS i CABOT ha exhumat dades de l'arxiu municipal de Manresa que demostren la intensitat del brot de l'any 1854 (18).

A Barcelona va començar el juliol de 1854. Cap a final de mes la gent que pot ja comença a fugir. L'existència de l'epidèmia no fou reconeguda oficialment per les autoritats fins el 18 d'agost, quan ja hi havia més de 2.000 defuncions. Ho féu la Comissió permanent de sanitat que havia estat creada sis dies abans. S'estima que la xifra de morts pel còlera fou d'uns 6.500. Es va declarar el final de l'epidèmia el dia 7 d'octubre. Sembla que la tasca de Pascual MADOZ, governador de la ciutat, per a resoldre l'atur, enderrocament de les muralles de la ciutat, fou valorada positivament.

El treball del Dr. Joaquim Balcells

És ben conegut que l'agent microbià causant del còlera fou descobert per Robert KOCH i els seus col·laboradors (FISHER, GAFFKY i TRESKOW) l'any 1833 (19). Aquest és el fet real acceptat. Fou en un moment de gran expansió dels descobriments microbiològics. Però algun temps abans ja hi havia aportacions en aquest camp. I s'acceptava que podia haver-hi alguns animalons, infinitament petits, que podien ser la causa de les malalties que s'encomanaven, perquè la noció de contagi sí que era bastant clara, encara que es discutís aferrissadament en molts casos concrets. Hi ha doncs alguns precedents, alguns precursors, en els descobriments microbians, i el cas del còlera és un d'ells.

El precursor més important i conegut en aquest cas és el professor de Florència Filippo PACCINI. L'any 1854 va publicar a la *Gazetta Medica Italiana*, de Firenze, un treball "*Osservazioni microscopiche e deduzioni patologiche sul coler a morbo asiatico*". El fet és conegut i àdhuc està recollit en la breu història del còlera del Tractat de Patologia Mèdica d'A. PEDRO i PONS (20). Per la descripció sembla que va arribar a veure el vibrí.

Una segona observació, molt poc coneguda ja, és la dels portuguesos COSTA SIMOES i MACEDO PINTO. Observaren al microscopi materials procedents del vòmit i de la femta de malalts de còlera, de l'Hospital de la Concepció de Coimbra. També descriuen observacions que poden identificar-se amb els vibrions. Les observacions les van fer l'any 1855 i es publicaren l'any següent.

Però el que volem remarcar és una altra observació d'aquest tipus, feta l'any 1854 per el doctor Joaquim BALCELLS i PASCUAL. L'observació va publicar-la en la revista "*El porvenir médico*" (núm. 115, p. 262, de 19 d'octubre de 1854). El fet ha estat exhumat per Francesc AGUILAR i

BULTÓ, que va fer una comunicació al I Congrés Espanyol d'Història de la Medicina, l'any 1963 (21). Jo no he vist l'original esmentat i segueixo el treball d'AGUILAR. L'observació de BALCELLS és curiosa, perquè no és clínica sinó experimental. I s'ho posa difícil per a trobar un agent causal. Diu, i seguim la transcripció d'Aguiar:

«Observación primera: "último de agosto y cuando el cólera estaba en su apogeo en esta ciudad de Barcelona, me determiné a efectuar el primer experimento por la circunstancia de residir un colérico en un aposento cerca de la clase, teniendo a mi disposición un completo microscopio solar de Ricci. A este fin concebí la idea de colocar sobre una rinconera contigua al lecho del enfermo un vaso de cristal abierto que contenía tres onzas de agua pura; al cabo de tres días de recibir las exhalaciones morbífidas se presentaba el agua tan transparente como al principio: sólo al fondo se descubría un depósito blanquecino... con un pincelito tomé una gota de agua... microscopio, presenté en él... centenares de vibriones dotados de una movilidad asombrosa; su movimiento anguloso como el rayo, su figura análogo a la del "omnis asellus"... I acaba: "esta experiencia, aunque aislada, produjo en mi convicción dos resultados trascendentes: que la transmisión del tifus colérico se realiza por el aire, y que en esta transmisión, el principal agente es la procreación animalcular microscópica"».

De fet, en una segona observació, troba diversos gèrmens microscòpics encara que alguns sembla que poden correspondre a la descripció real dels vibrions. És difícil de qualificar ara l'aportació de BALCELLS, però en tot cas sembla que el seu encert tampoc era total, si més no pel que fa a la valoració de la via de contagi, tot i que estudia evidentment l'aigua.

Veiem ara qui era el Dr. BALCELLS. Joaquim BALCELLS i PASCUAL és un científic relativament poc conegut. Era membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts. Havia estat

catedràtic de Física experimental a la universitat de Cervera, de 1830 a 1837. Després ho fou de les escoles de la Junta de Comerç de Barcelona. Havia nascut a Sant Martí de Provençals, poble aleshores del pla de Barcelona, l'any 1808, i va morir a Barcelona el 1878. Se li coneixen també estudis sobre meteorits caiguts a Nules i a Vilabella, a l'Alt Camp. Sembla que també havia estat degà de la Facultat de Filosofia de Cervera.

LES EPIDÈMIES "INEXISTENTS"

L'epidèmia següent, de les que hem esmentat és la de 1865. Abans, l'any 1859, hi ha un estrall, que no he trobat que afecti directament al Principat, però sí, i de manera bastant intensa, a zones dels Països Catalans. Juli BERENGUER va fer, fa alguns anys, una tesi dedicada a "*El Alcoy del XIX y la medicina*", que aporta dades de molt interès i recull la incidència de les diverses epidèmies, siguin de febre groga, tifoidea o còlera. La de 1854 hi és documentada i sembla que va causar 1.412 morts (com a xifra més baixa) o 1.815 (com a xifra més alta), amb uns 8.000 malalts. Aleshores la ciutat tenia uns 20.000 habitants (22).

L'epidèmia de 1859 va començar una mica més tard, a finals de setembre, i va durar un mes i mig fins a primers de novembre. Van morir, però, en conjunt 603 persones. Això vol dir que el còlera va endur-se, del 1854 al 1859, una mica més del 10 % de la població d'Alcoy. En canvi aquest text de Juli BERENGUER no recull cap epidèmia l'any 1865.

El còlera de 1865 a Barcelona

El qualifiquem com a epidèmia "inexistent" per raons ben diferents de les de 1859. En aquest cas no incidí a Barcelona.

La del 1865 la volien dissimular. Diu BENITO que és poc coneguda (23). Les primeres dades es troben el 9 d'agost, quan es mana que siguin sotmesos a control tots els vaixells procedents de Marsella, ciutat que està molt invadida. L'endemà, dia 10, la Junta Provincial de Sanitat mana que tots els navilis procedents de Marsella, i de València, siguin desviats a Maó, on hi ha Llatzaret, per a passar la quarantena. I el dia 12 sembla que hi ha les primeres defuncions que es poden atribuir al còlera. Diu BENITO: "*El dia 12 d'agost comencen les primeres morts sobtades, que les autoritats sanitàries atribueixen a «cólicos propios de la estación estival debidos a transgresiones alimenticias, bebidas frías, helados y alimentos en malas condiciones para el consumo»*" (24). I segueix: "*A partir del dia 13 de agosto, y bajo el epigrafe: enfermedad estacional, se van produciendo diariamente más y más defunciones*". Així el dia 14 hi ha 10 morts. I és curiós que mentre la informació oficial negava l'existència de còlera, en el Diari de Barcelona es trobaven anuncis, de pàgina sencera, per a la guarició o prevenció del còlera.

Així, per exemple, el doctor Francesc OLIVERES, metge-cirurgià de Fonollosa, a la comarca del Bages, ideà uns "*polvos*" que eren preservatius i curatius, i que es devien vendre en abundància. La farmàcia del Dr. MARQUÉS, del carrer de l'Hospital, venia una "*llimonada sulfúrica*" que estava indicada en totes les formes de còlera, sovint associada amb opi, que parava les diarrees. També fou important la incidència que van tenir aquestes epidèmies en l'activitat dels farmacèutics. CORNET ha estudiat amb detall aquest aspecte a Manresa (25).

Mentrestant les autoritats no solament negaven l'existència de l'epidèmia sino que amenaçaven amb castigar als qui propaguessin notícies falses i espantessin a la població. Però aquesta població si podia se'n anava fora de Barcelona. BENITO se-

ñala que del 24 al 31 d'agost van morir 100 persones per causa de la "enfermedad estacional". Tot són maneres de dir un diagnòstic. A començaments de setembre encara s'insistia en negar l'epidèmia. Sembla que els morts durant el mes van ser uns 1.100, i encara 250 més l'octubre. En total hi hagué gairebé 1.600 morts per una "enfermedad estacional". Ara bé la cura que van tenir en dissimular la malaltia va desaparèixer quan els regidors es van poder atorgar una medalla de plata ben grossa, que tenia en la seva inscripció textualment, els mots "Còlera morbo asiático de 1865".

A Vilanova i la Geltrú l'epidèmia si bé no fou tan greu com l'anterior, sí que va ser llarga (26). El 18 d'agost l'Ajuntament demanava diners en forma de subscripció i fins el 8 de desembre no es va fer la missa agraïnt que s'hagués acabat l'epidèmia. Aquesta epidèmia de 1865 havia començat a Espanya per València.

LES MEDALLES DE LES EPIDÈMIES

Sovint podem trobar informació sobre un fet que ens interessi en els llocs més inversemblants, o si més no, insospitats, o que queden al marge dels corrents usuals d'estudi. Un d'aquests camps col·laterals és el de les medalles commemoratives. Els Drs. BALAGUERÓ van fer una bona col·lecció de "medalles mèdiques", de camps molt diversos (27) i el Dr. Enric BENITO i MARTINEZ va fer, amb nosaltres l'any 1984, una tesi sobre el tema "*Pestilentia in nummis. Aportació de les medalles al coneixement històric de les epidèmies*". Un capítol, prou interessant, el dedica a les epidèmies catalanes, entre elles les de còlera. Faré un extracte del que ens aporta el Dr. BENITO, que són dades que si bé eren conegudes no havien estat aplegades de manera sistematitzada, ordenada i amb intenció d'un estudi del tema.

Les primeres medalles que troba a Catalunya sobre epidèmies, tenen un valor més d'intenció protectora, que no pas commemorativa o de recordatori. Formen part del grup de les medalles benedictines de la pesta. Hi ha dades sobre una medalla, encunyada a finals del segle XVII, que és al museu de Montserrat. Tot i que està gravada a Roma, porta ben visible el perfil de Montserrat, la imatge de la Moreneta i la inscripció "N.S.D. MONTSERRATO-ROMA". BENITO aporta l'estudi de sis medalles, relativament semblants dels segles XVII i XVIII (28). Aquestes medalles no tenen pas relació amb el còlera, però les esmentem perquè són les primeres en aquest capítol, i el coneixement de la seva existència, i significació mèdiques, han estat poc difosos. Són medalles relativament genèriques, difícils d'adscriure a una epidèmia concreta.

Les primeres per un estrall concret, són les de la febre groga de Barcelona de 1821. Se'n coneixen com a mínim tres, una feta a Barcelona i dues a França, perquè hi van intervenir metges francesos, alguns dels quals van morir. També n'hi ha una de la mateixa epidèmia a Mallorca.

Les medalles en les epidèmies de còlera en el segle passat a Catalunya comencen amb l'epidèmia de 1853. De la del 1833 i anys següents no en tenim rastre medallístic. Si hi hagué alguna medalla, sobre tot de tipus religiós –protectora o d'agraïment– el seu record ha quedat esvaït. Del còlera de 1854 en tenim notícia de dues medalles, una feta des de Madrid i una altra a Gràcia.

La primera és de bronze, d'uns 6 centímetres (61 mm) i la van dedicar els catalans de Madrid al Sr. PASCUAL MADOZ que era governador de Barcelona en el període de l'epidèmia. MADOZ sembla que fou una personalitat il·lustrada que es va preocupar dels llocs on estava. La seva actitud com a responsable de la província sembla que fou positiva. Possiblement fou

una de les poques persones que ocupant tasques directives va fer la seva feina de manera correcta. I aquest fet –que devia ser, i és ara, extraordinari–, devia ser la causa de l'agraïment. La medalla porta al davant l'escut de Barcelona, amb les quatre barres a cada camp, i la inscripció “*A D. Pascual Madoz los catalanes residentes en Madrid.*” Però el que és relativament curiosa és la inscripció del revers. Diu “*Cólera morbo. Agitación política. Crisis industrial. Afligieron a Barcelona durante el mando de Madoz. Desde 10 agosto a 20 octubre 1854. Su abnegación y civismo amenguaron la intensidad de estas calamidades.*”. I no n’hi ha més perquè la medalla no era més gran (29).

Una segona medalla d’aquesta epidèmia del còlera de 1854 és la que es féu a Gràcia. És de plata, de 28 mm –menys de la meitat del diàmetre de l’anterior–. La concedí l’Ajuntament de Gràcia als metges que treballaren en l’epidèmia. Al davant hi ha l’escut de la vila i la inscripció “*Ayuntamiento constitucional de la villa de Gracia.*” Al revers hi ha un arbre amb dues serps i la llegenda: “*Al servicio médico. Epidemia de 1854.*”

De l’epidèmia de 1865 BENITO n’aporta una medalla de Barcelona i una altra de Ciutat de Mallorca.

La medalla de Barcelona d’aquest any ens retrata la “*calaña*” dels dirigents. D’una banda es nega la existència de l’epidèmia, per a no espantar la gent. D’altra banda la gent es va morint. Però després hi hagué recompensa: una gran medalla de plata pels... regidors de l’Ajuntament. I naturalment pagada amb fons públics. Té 7,5 cm. A l’anvers diu: “*Cólera morbo asiático de 1865.*” “*El Excmo. Ayuntamiento constitucional en nombre de Barcelona agradecida.*” I la darrera hi ha la llegenda: “*A la abnegación de los Sres. Concejales. Cólera de 1865.*”

La de Ciutat de Mallorca és més discreta. Diu BENITO: “*Fou encunyada l’any*

1865 per encàrrec de la Corporació municipal que casi no va existir durant l’epidèmia, perquè l’alcalde i els regidors van abandonar els seus llocs per la por del còlera.” S’instituí per a premiar als qui van tractar abnegadament els malalts. La llegenda diu, a l’anvers: “*Recuerdo del cólera. 1865*” i al revers, el llatí “*Ofrena de gratitud del municipio de Palma als qui van tractar amb caritat els malalts.*” Les de l’epidèmia de 1885 ja s’empalmen amb l’abundant iconografia posterior en honor de Jaume FERRAN.

L’EPIDÈMIA DE 1884-1885

L’epidèmia de 1885 fou la més greu de totes les de la centúria. Però té com a caràcter més important, la de que és l’última gran epidèmia de còlera a la península. Probablement és degut a que coincideix amb l’inici del desenvolupament de la microbiologia, que va marcar un progrés molt important en la història de la medicina. De fet KOCH havia no solament descobert, sino convençut a tots que havia descobert l’agent causal l’any 1883. I es van començar a introduir les vacunes. Comença doncs la tasca preventiva. Un altre tret bàsic –i que posa el límit a aquest treball– és que en aquesta epidèmia sorgeix a la llum pública, i a la discussió polèmica, l’obra important de Jaume FERRAN, que tindrà ressò per tot el món. Jo paro el meu comentari en arribar a l’obra de FERRAN. I per això només esmentaré una petita polèmica que va haver-hi en torn a la prioritat en l’observació, a l’interior de la península, del vibrió descobert per KOCH.

A la *Revista de Ciències Mèdiques de Barcelona* hi ha un article signat per Josep ARMANGUÉ i Lluís i Ventura CARRERAS i SOLÀ, que reclamen la prioritat en aquesta observació (30). Accepten que el primer autor espanyol que va observar el bacil del còlera fou el Dr. FERRAN, essent comissio-

nat a estudiar l'epidèmia a Marsella. Diu ARMANGUÉ: "El 1.º de octubre presentamos nuestras preparaciones a la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona". Se'n va donar notícia el 10 d'octubre, en un article d'E. ROIG i BOFILL a la mateixa Revista. Després ja segueix l'obra extraordinària de Jaume FERRAN, que clou aquest capítol que podríem dir d'antecedents, abans d'arribar a estudis que tingueren ressò a tot el món (31).

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

1. COMENGE i FERRER, Luis: "La medicina en el siglo XIX". Barcelona (J. Espasa, ed.) s.a. (c. 1914). v. pàgs. 198-203 i 521-537.
2. Les epidèmies de còlera han estat objecte de bastants treballs, generals o locals a Espanya, entre ells recordem-ne alguns:
 - ANGOLOTTI CARDENAS, E.: "Datos para la historia del cólera en España". *Gac. Med. Esp.* 1971:45, (538), pp. 391-402.
 - OTERO PEDRAYO, R.: "El cólera en Galicia en el siglo XIX (Apuntes para su desarrollo en tierras de Pontevedra)". *Asclepio*, (1969), 21:289-297.
 - VITORIA ORTIZ, M.: "Epidemias de cólera en Vizcaya en el siglo XIX". Bilbao (Ed. Gran Encicl. Vasca) 1978.
 - ZUBIRI VIDAL, F. i ZUBIRI DE SALINAS, R.: "Epidemias de peste y cólera morbo asiático en Aragón". Zaragoza (CSIC Inst. Fernando el Católico) 1980.
 - v.t. el llibre de GRANJEL, esmentat nota 9, pp. 23-25, on hi ha una bibliografia extensa.
3. v. p. exemple: AMELLER i ROS, Ignacio: "Elementos de los afectos internos". Barcelona (Imp. Lib. P. Riera) 1844, 2 vols. Sobre les febres (capítol de *Calenturas*) v. pàgs. 13-119, per a les inespecífiques, i pàgs. 120-203, per a les específicament contagioses.
4. Una visió genèrica i breu de la història del còlera es troba a PEDRO i PONS, Agustín: "Tratado de Patología Médica". Barcelona (Salvat eds.) 6 vols. v. vol. VI, 1960, p. 384 v. t. TOMAS CABOT, José: "El cólera azote de la humanidad". *Historia y Vida*, 1970, 3, (33), 130-143.
5. Les referències a les històries de les grans epidèmies són molt nombroses. V. RUFFIE, J. i SOURNIA, J.C.: "Les épidémies dans l'histoire de l'homme". Paris (Flammarion) 1984, pàgs. 133-143.
6. COMENGE, L., loc. cit. pàgs. 198-199.
7. COMENGE, L., loc. cit. p. 199 i segs. v. t. p. 522.
8. OTAL ENTRALGAS, Carme: *Epidemia de cólera en Girona. Año 1834. Brote de 1835 y 1837*". Barcelona, tesi en curs. Comunicació personal.
9. GRANJEL, Luis S.: "El cólera y la España ochocentista". Salamanca (ed. Univ. Salamanca) 1980. v. p. 11 i segs.
10. LÓPEZ PIÑERO, J.M.: "Mateo Seoane y la introducción en España del sistema sanitario liberal (1791-1870)". Madrid (ed. Minist. Sanidad y Consumo). 1984.
11. CALBET CAMARASA, J.M.: "El pensamiento de Pere Felip Monlau". Act. I Congr. Int. Hist. Med. catal. Barcelona, 1970, IV, 281-304.
12. MONLAU, P.F., i SALARICH, J.: "Condiciones de vida y trabajo obrero en España a mediados del siglo XIX". Estudi preliminar i notes per Antoni JUTGLAR. Barcelona (Anthropos) 1984.
13. GRANJEL, Mercedes: "Pedro Felipe Monlau y la higiene española del siglo XIX" Salamanca (Cat. Hist. Med.) 1983.
14. COMENGE, L.: loc. cit., pàgs. 522-523.
15. COROLEU i INGLADA, José: "Historia de Villanueva y Geltrú", Villanueva y Geltrú (El cap i la nansa) 1979, 2.ª ed. p. 278.
16. FREIXA i OLIVAR, Jose M.ª: "Anales de Villanueva y Geltrú (1850-1880)". Villanueva y G. (Tall. Gráf. Soler) 1959, pàgs. 38-41.
17. Sobre Creus, v. CORBELLA, J.: "Un aspecto poco conocido en la vida de Teodoro Creus y Corominas". Villan. y Geltrú 1966, n.º 1037, pág. 9.
18. TOMAS CABOT, J.: loc. cit., pàgs. 134 i segs.
19. THEODORIDES, Jean: "La microbiología médica", in: LAIN ENTRALGO, P.: "Historia Universal de la Medicina". Barcelona (Salvat, eds.) 1972, 7 vols. v. VI, pág. 186 i segs.
20. Vid. nota 4.
21. AGUILAR BULTO, Francisco: "El descubrimiento del vibrion cólerico por Joaquim Balcells Pascual (1854)". Act. I Congr. Esp. Hist. Med. Madrid, 1963, 289-292.
22. BERENGUER BARCELÓ, Julio: "El Alcoy del siglo XIX y la medicina". Alcoy (Imp. Belguer) 1975. v. pàgs. 78-99 (el còlera de 1854) i 99-105 (el còlera de 1859).
23. BENITO MARTÍNEZ, Enrique: "Pestilencia in nummis. Aportación de las medallas al conocimiento histórico de las epidemias". Barcelona, tesis, (Univ. Barcelona) 1984.
24. BENITO, E.: loc. cit. p. 294.
25. CORNET i ARBOIX, Ramon N.: "Farmàcies i farmacèutics del segle XIX a Manresa" Universitat de Barcelona (tesi) 1985. v. pp. 619-748.
26. COROLEU, J.: loc. cit. p. 293.

27. BALAGUERÓ, J, BALAGUERÓ, LI.: "*Les medalles mèdiques a Catalunya*". Act. I Congr. Int. Hist. Med. Cat. Barcelona, 1970, I, 174-179.
28. BENITO, E.: *loc. cit.* pàgs. 83-90.
29. BENITO, E.: *loc. cit.* pàgs. 284-309.
30. v. Rev. Cienc. Med. Barc. X, n.º 24, (25-XII-1884). Es titula: "*El bacilo del cólera en España. Apuntes históricos*".
31. L'obra de Ferran ha estat estudiada molt extensament. v. p. e. MATILLA, V.: "*Jaime Ferrán y su obra*", Madrid (Instituto de España), 1977, 360 pàgs.